

ԳՆԱԿԱՓԱՐԻ ԳԵՐԻՆ

Էսքիզ

Նա անցնում էր քաղաքի բազմամարդ փողոցով, որ անգործ ամբոխի համար զբոսավայր էր...

Նրա քայլուածքը հանդարտ էր, բայց անկանոն, ներվային: Հազած էր իւր տասնամեայ խուճնացած, մաշուած վերարկուն, լայն թւերով, գգգգուած փէշերով, կեղտոտ օձիքով: Հնամաշ, ժապաւէնները դեղնած գլխարկի տակից նրա խորը, մտախոհ, աչքերը ուղղուած էին դէպի անորոշ տարածութիւն: Մուրջը խօսում էին, ծիծաղում, աղմկում, ոչինչ չէր լսում: Հրում էր անցորդներին իւր վտիտ մարմնով, հրում նրանցից և... ոչինչ:

Նա այդ ամբոխից չէ: Ամփոփուած ինքն իւր մէջ, նա ճանաչում է միայն իւր հոգու աշխարհը: Քսան տարի է ահա անտանելի մտքերը տանջում են նրան: Նա դարձել է նրանց կամազուրկ ստրուկը և չի ընդունում ոչ մի իշխանութիւն, բացի նրանց երկաթէ ճիրաններից:

Գեռ պատանի հասակին չէր հասել, երբ զգաց, որ բուն երջանկութիւնը կեանքի մտքի անկախութեան մէջ է: Ոչ ոսկին, ոչ սէրը, ոչ բարեկամութիւնը, ոչ գիրքը, ոչ մի բան չի կարող տալ այն բարձր հոգեկան հաճութիւնը, որ տալիս է միտքը, երբ այն ստեղծագործում է:

Մի անգամ դպրոցական ընկերները հարցրին կատակով, չէր կամենալ, արդեօք, դառնալ Ալէքսանդր Մակեդոնացի: Նա ամենայն լրջութեամբ և զգացուած պատասխանեց.

— Կը կամենայի, բայց ոչ աշխարհը գրաւելու համար, այլ մարդկանց հոգին:

Նրան ծաղրում էին: Սակայն եղան եւ այնպիսի-

ները, որոնք գուշակեցին նրա համար փալլուն ապագայ, հրապուրուելով նրա մի քանի մանկական շարադրութիւններով:

Նա յափշտակուեց և աւելի խորը հաւատաց իւր ներքին ձայնին: Այդ ձայնը շշնչում էր.

—Դու, Միսակ Աւայեան, հասարակ մահճանացու չես: Դու կոչուած ես քո հայրենակիցների հոգիների վրայ ազդելու: Դու տաղանդ ես և անզուգական տաղանդ:

Եւ ահա քսան տարի է նա այդ ձայնի գերին է: Ջայն չէ, այլ երկնային մեղեգի, որ, օր օրի վրայ կըտրելով նրան նիւթական աշխարհից, բարձրացրել է դէպի եթերք, դէպի իւր իսկ երևակայութեամբ ստեղծած աշխարհը:

Ինչէր չի կրել յանուն «կոչման»—ի՛նչ դառնութիւններ, հալածանք, զրկանք: Ախ, եթէ գրի առնի իւր հոգեկան տուայտանքները, դուրս կըգայ մարտիրոսագրութեան մի ստուար հատոր, որ կարող է սարսափ ազդել ընթերցողների վրայ: Այսպէս էլ ասում էր:

—Իմ կեանքը,—կրկնում էր մերձաւոր բարեկամների մօտ,—մի ողբերգութիւն է անթիւ գործողութիւններով: Տեսարանները միմեանցից սոսկալի են: Մի ժամանակ կը տամ հասարակութեանը նրանց գեղարուեստական նկարագիրը, և կը տեսնեն, ինչ ահռելի տառապանքների է ենթարկուած գաղափարին նուիրուած մարդու հոգին:

Այսօր նրա ճակատն աւելի կնճռոտ է, շրթունքներն աւելի ամուր սեղմուած: Նրա վտիտ կերպարանքը, կարծես, ինքը թշուառութիւնն է մարմնացած: Անցորդները նրան համարում են բաղդի անուի տակ ջախջախուած մէկը, որ չըգիտէ ուր տանել իւր ողորմելի անձը: Նայում են նրան կամ կարեկցութեամբ կամ արհամարհանքով: Նրան ամեն օր որոշ ժամերին տեսնում են զբօսավայրում, և միշտ մենակ, միշտ խորասուզուած իւր մտքերի մէջ: Կան եւ այնպիսիները, որ նրան համարում են հոգեկան հիւանդ:

Նա ճեղքեց ամբոխը մի ամենախիտ տեղ, ցած եկաւ մայրից: Ինքն էլ չը գիտէր ինչու, կամեցաւ ձիա-

քարշ նստել: Կանգուկտօրը մօտեցաւ: Նա մեքենաբար առաւ տոմսակը, դրեց գրպանը, մի վայրկեան անգամ չանջատուելով իւր մտքերից:

— Իսկ փողը, — ասաց կանգուկտօրը:

Նա մոռացել էր, որ գրպանում երեք օր է մի հատիկ կոպէկ չը կայ: Շփոթուեց, բայց վաղուց էր սովոր ախպիսի պատահարներին: Տոմսակը լետ դարձրեց, շտապով ցած եկաւ, ետեւից լսելով կանգուկտօրի լիբբ ծիծաղը:

Ինչ է պատահել, որ այսօր այնքան շփոթուած է: Իսկապէս մի շատ սովորական բան: Կինը առաւօտը, ճիշտ այն պահին, երբ նա սկսել էր պարապել, լանդզ-նեց պահանջել նրանից օրուայ ծախսի համար փող: Ընդամենը մի ռուբլի: Նա չը կարողացաւ տալ, ուղղահետեւ չուներ:

— Ուրեմն ինչով կերակրեմ երեխաներիդ, — ասաց անողոք կինն այն դարձուածը, որ ամեն օր ասում էր:

— Այսօր էլ մի կերպ անցկացրու:

— Մինչեւ երբ...

Եւ նրանք շարունակել էին այս ուղղութեամբ:

— Դու անհոգ ես, ծով, — ասաց կինը:

— Դու անխելք ես, նիւթամուր, — ասաց մարդը:

Հազար անգամ կրկնուած դարձուածներ, որ վաղուց էին կորցրել իրանց սրութիւնը: Բայց այս անգամ, երբ Միսակ Աւալեանը, կամենալով աշատուել անախորժ տեսարանից, վերցրեց վերադուռն ու գլխարկը դուրս գնալու, կինը դռների միջից շարտեց մի խօսք, որ մինչեւ այդ օրը չէր լսուել նրա բերանից.

— Անքանքար...

Այս մի հատիկ բառը Աւալեանի վրայ ունեցաւ գնդակի ազդեցութիւն: Նա կանգ առաւ, գունատուեց, գուցէ վայր ընկնէր, թէ չը լենուէր պատին:

— Ահ, դու էլ, անիրաւ, դու էլ, — արտասանեց երբ ուշքի եկաւ:

— Այո, մեր թշուառութեան պատճառը քո անքանքար լինելն է:

Աւելի ոչինչ չասաց կինը: Դռներն ուժգին թափով ծածկեց, դուրս եկաւ: Նա զգաց, որ իւր ամուս-

նու Տիւանդոտ ինքնասիրութեանը տուել է բռունցքի մի այնպիսի հարուած, որպիսին երբէք չէր տուել:

«Անքանքար», հնչում էր Միսակ Աւալեանի ա-
կանջներում սոսկալի բառը, երբ անցնում էր ամբոխի
միջով: Ահ, այդ չար ոսոխի դիւալին քրքիջ էր: Եւ
այս ասացնրա մտերիմը, կեանքի յաւիտենական ընկերը,
նա, որ, ընդհակառակը, պիտի լինէր իւր պաշտպանը,
թւեր տուողը:

Անգութ կին, վերջապէս, գտար մի բառ, որի մէջ
ամփոփեցիր այն ճշմարտութիւնը, թէ տասներկու տա-
րի է նրան չես ճանաչում, չես գնահատում, չես կա-
րեկցում անգամ: Ի՞նչ ես պահանջում նրանից: Կեան-
քի նիւթական ապահովութիւն: Հազար անգամ ասել է,
թէ չի կարող տալ: Զի կարող, որովհետեւ գաղափարի
մարդ է և ոչ ոսկու գերի: Նրա ուղին նեղ է, փշոտ:
Նա պէտք է լինի մերկ, սոված, ինչպէս եղել են մարդ-
կութեան բոլոր ուսուցիչները, մտքի բոլոր հերոսները...

— Անքանքար, — կրկնում էր Աւալեանը մտքում,
այնպիսի շարժումներ անելով, որ անցորդներն ունէին
իրաւունք նրան ցնորուած համարելու, — միթէ ճիշտ է:
Ահ, ոչ: Նա ուզում էր վերաւորել ինձ: Այդ մի ստոր
փորձ է, դիպչելով իմ ինքնասիրութեանը, ստիպել ինձ
անցնելու ամբոխի հարթած ճանապարհը և դառնալ ողոր-
մելիներէից մէկը: Զես յաջողի, տխմար կին, երբէք չես
յաջողի...

Նա մեղաւոր չէ, որ հասարակութիւնը տգէտ է,
ազգը գռեհիկ: Այնքան գռեհիկ, որ իւր ընտրեալ զա-
ւակների մտքի արտադրութիւնները գրախանութներում
փթեցնելը յանցանք չի համարում: Ահ, ամբոխ, ամ-
բոխ, սոսկալի է քո անտարբերութիւնը: Բայց չը պիտի
յուսահատուել: Նրա մտքերն ապագային են պատկա-
նում: Նա ժամանակից առաջ է ծնուել — ահա նրա
թշուառութիւնը, նաև բաղդաւորութիւնը...

Երբ Աւալեանը տուն վերադարձաւ, կինը կանգ-
նած էր պատշգամբի վրայ, ձեռները կրծքին ծալած,
հայեացքն ուղղած դէպի ցած, կեղտոտ բազը, ուր խա-
ղում էին նրա զաւակները — մինը վեց եօթ տարեկան
աղջիկ, միւսը չորս-հինգ տարեկան տղայ: Դա փոքրիկ

Հասակով, թուխ դէմքով, հեղ ճակատով, հիւանդոտ աչքերով մի էակ էր — կեանքի մանր մուկը հոգսերի կատարեալ մարմնացում։ Տնային յարատե աշխատանքն և կարիքը զրկել էր նրան իւր տարիքին լատուկ թարմութիւնից։ Յրեսուն տարեկան չը կար, քառասուն տարեկանի տպաւորութիւն էր անում։

Նրա մօտ կանգնած էր եղբայրը, մօտ քառասուն տարեկան մի տղամարդ, դէմքի առողջ, եռանդուն և խելացի գծերով։ Կատարեալ այս աշխարհի որդի։

— Ահա եւ ինքը, — ասաց սա, բարեկերպ Աւարեանին, — ես ձեզ կը հաշտեցնեմ։

Աւարեանը, գլխով պատասխանելով նրա բարեին, բարձրացաւ սանդխտով և անցաւ բնակարան, որ բաղկացած էր երկու փոքրիկ, անշուք և վերին աստիճանի աղքատ կահաւորուած սենեակներից։ Նա վերարկուն անփոյթ շարտեց աթոռներից մէկի, գլխարկը միւսի վրայ և նստեց իւր գրասեղանի քով։ Ձգելով մի մոյոր հայեացք շուրջը, արմուկը լենեց սեղանին, գլուխը դրեց ձեռի ափի մէջ և աչքերը ծածկեց։ Կար այդ շրջապատող աղքատութեան մէջ մի սուր կշտամբանք, որ միշտ պղտորում էր նրա հոգին, ինչ տրամադրութեան մէջ ևս լինէր։

Անտանելի զգացմամբ, գրեթէ սարսափով սպասում էր, թէ ահա ներս պիտի մտնի կինը և շարունակի առաւօտեան տեսարանը։

Նա բաց արաւ գրասեղանի արկղը, դուրս բերեց անտեղից մի հասուիկ ձեռագիր, սկսեց թերթել։ Այս նրա վերջին աշխատութիւնն էր, դեռ անաւարտ։ Մի գործ, որ իբր թէ պիտի արծարծէր նրա գաղափարներն աւելի հանգամանօրէն, քան երբ և է արծարծուել էին նրանք։ Այսպէս էր նա հաւատացած, ուստի և ողւորուած էր։ Նա յոյս ունէր այդ գործով, վերջապէս, խորակելու իւր և հասարակութեան մէջ կանգնած պատնէշը։ Ախ, այդ սարսափելի սառցէ պատը, քան տարի է նա ճգնում է հալեցնել այն, չի կարողանում։ Նա դեռ անյայտ է հասարակութեանը, նրա անունը դեռ չի փայլում գրական հորիզոնում։ Անշնորհ ներք և տկարամիտները բռնել են ասպարէզը, իսկ նա

տակաւին խաւարի մէջ է: Վերաւորական, լուսահատիչ դրութիւն:

Նա լետ դրեց ձեռագիրը և վերկացաւ տեղից:

Կինը ներս մտաւ, նրա ետեւից եղբայրը: Կանգ առան և նայեցին նրան, քորը հեգնական հայեացքով, եղբայրը ակնյայտ կարեկցութեամբ:

Նրանց տեսնելով, Աւալեանը կատաղեց:

— Ի՞նչ էք ուզում ինձանից,— գոչեց, ոտը զարկելով յատակին,— թողէք ինձ, ես ուզում եմ պարապել, թողէք, անողորմ մարդիկ, դուք միշտ խանգարում էք ինձ:

Նրանք ոչինչ չասացին, որովհետեւ պատրաստուել էին շտապան ասելու: Հանդարտ նստեցին իրարու քով, պատի տակ դրած հնամաշ, ներկը կորցրած աթոռների վրայ: Աւալեանը զգաց, որ սկսուելու է մի երկար, անախորժ բացադրութիւն: Հնար չըկար, պէտք էր փութորիկն ընդունել:

— Այսպէս շարունակել չի կարելի,— սկսեց կինը, մի ծանր, երկարատե հառաչանքից լետոյ, ձեռները կրծքից ցած բերելով և դնելով ծնկների վրայ,— պէտք է վերջ տալ այս անտանելի կացութեանը:

— Ի՞նչ ես պահանջում ինձանից:

— Մարդավարի ապրուստ:

— Ահ, մարդավարի ապրուստ: Գիտեմ քո իդէալը, խոհարար, սպասաւոր, թանգազին բնակարան, համադամ կերակուրներ, զարդ ու պչրանք: Տասներկու տարի ես չը կարողացայ ազդել քո հայեացների վրայ, կին, այդ ինձ կարող է խելագարութեան հասցնել:

— Լսում ես, Գարեգին,— դարձաւ կինն եղբօրը,— լսում ես, թանկագին բնակարան, սպասաւոր, զարդ ու պչրանք: Ահա ինչպէս է բացադրում իմ համեստ պահանջները: Այսօր ճաշի համար ոչինչ չունինք, երեխաներս շրջում են կիսամերկ, բոբիկ: Սիրտըս մօրմոքում է նրանց նայելիս— և ես դեռ պահանջում եմ փարթամ ապրուստ, հա հա հա:

Սուր, անախորժ էին Աւալեանի համար նրա ձայնը և կծու ծիծաղը:

— Արուսեակ,— արտասանեց նա, աշխատելով զըս-

պել գրգիռը, — բաւական է, մի տանջիր ինձ:

— Դեռ ես եմ քեզ տանջում, ես: Տասներկու տարի է իմ կեանքը տանջանքների շղթայ է, դեռ դժուար է ինձ յանդիմանում: Մտիկ արա ինձ, տես ինչ օրի եմ հասել: Աշխատում եմ օրը մինչև երեկոյ ինչպէս փողոցի մշակ, լողնում, ուժասպառ լինում այնպէս, որ գիշերները քնել չեմ կարողանում: Խոհանոցի ծուխը և անվերջ արտասուքը կուրացրել են աչքերս: Նախիր ձեռներիս, նրանք վայտացել են շատ աշխատելուց: Նախիր ինձ, ով կարող է ասել, թէ ես դեռ երիտասարդ եմ: Եւ դեռ ես եմ տանջում քեզ: Ոչ, այսպէս ապրել չի կարելի, ես լողնել եմ, այլ ևս ոյժ չունիմ:

— Վերջը, վերջը, — պոռաց Աւակեանը, — այդ բոլորը հազար անգամ կրկնուած է, ձանձրալի: Նոր ինչ ես ուզում:

— Պահանջում եմ քո զաւակների անունով, որ թողնես ցնորքներդ, ուշքի գաս և գործով պարապես:

— Գնորքներ: Ողորմելի կին, դու ամբողջ հոգով բեեռուած ես ողորմելի երկրին: Դու գործ չես համարում գրականութիւնը, դու արհամարհում ես իմ կոչումը, այն աստուածային կրօնը, որ այրում է հոգիս:

— Ահ, թող, Աստուած սիրես, այդ սովորական դարձուածները, որոնք վաղուց են ձանձրացրել ինձ: Դու հասկանում ես, ինչ եմ ուզում ասել: Երեւակայիր քո մասին ինչ ուզում ես, բայց մի մոռանար, որ ընտանիքիդ հոգսը քո առաջին սուրբ պարտականութիւնն է:

— Ո՛չ, երբէք: Իմ առաջին սուրբ պարտականութիւնն է իմ կոչման ծառայելը: Այո, այո, դու խուլ ես, բայց ես միշտ պիտի կրկնեմ — մի հոգի, որ ծնուել է անկախ, անկախ էլ պիտի հանգչի: Ես չեմ կարող ենթարկուել առօրեայ կեանքի մանր-մունք պահանջներին: Ինձ համար նրանք գոյութիւն չունին: Ես եղել եմ ուսուցիչ, ծառայող, և միշտ զգացել եմ, որ դաւաճանում եմ իմ կոչմանը, ոտնատակ եմ տնում իմ սրբութիւնը: Երբ հեռանում եմ իմ գրասեղանից, տանջւում եմ, հասկացիր և մի պահանջիր ինձանից անհնարինը: Գործ: Կարծես, կալ աւելի ազնիւ, աւելի բարձր գործ, քան իմը: Ախ, ան-

միտ կին, հպատակուէր ճակատագրիդ և օգնիր ինձ քաջութեամբ կրելու իմ ծանր խաչը: Դո՛ւ ես դժբախտ: Ահ, անխելք, եթէ կարողանայիր մի քիչ բարձր մտածել, կըզգայիր, որ քո բոլոր ընկերուհիների, ծանօթների, քո ամբողջ շրջանում դու ես երջանիկը, քանի որ իմ կինն ես:

Մի ուրիշ, աւելի դառն, աւելի կծու ծիծաղ եղաւ հետզհետէ ոգևորուող գաղափարականի պատասխանը:

—Մի ծիծաղիր, իմար, — գոչեց Աւալեանը, կատաղութիւնից ճանկելով իւր գլխի մագերը, — այսօր դու ինձ վերքեր ես տալիս, որոնց բժշկել երբէք չես կարող: Քո ծիծաղը մի ապտակ է ինձ համար: Դու բարոյականութեան դէմ ես լանցանք գործում, ողորմելի թզուկ:

—Ախար ինչո՞վ, ինչո՞վ: Որ ես քո զաւակներին համար մի կտոր հաց եմ պահանջում քեզանից:

—Ես նրանց համար պատրաստում եմ մի այնպիսի գանձ, որի մասին դու գաղափար անգամ չես կարող ունենալ: Մի խանգարիր ինձ, երկրին կպաճ հոգի, մի խանգարիր: Ես գիտեմ որտեղից են գալիս այդ հովերը: Դու քո խելքով չես գործում: Քեզ սովաբցնում են, գրգռում են իմ դէմ:

Ակնարկը վերաբերում էր տիկնոջ եղբորը, որ տակաւին չէր խառնուել վիճաբանութեանը և ոչ մի բառ անգամ արտասանել: Նա ձգեց հիւրի վրայ մի արհամարհական հայեացք և երեսը դարձրեց:

—Ես շատ զղջում եմ, — ասաց հիւրը, — որ այսօր եկալ այստեղ: Բայց այդ տեսարանն ինձ համար ոչ նոր է, ոչ զարմանալի: Թոյլ կը տա՞ս ինձ մի քանի խօսք ասել, Միսակ:

—Ահ, գիտեմ ինչ պիտի ասես: Քոյր ու եղբայր դուք միեւնոյն ապփակ հայեացքների տէրն էք:

—Թող այդպէս լինի, բայց ես, այնուամենայնիւ, այսօր կասեմ այն, ինչ-որ վաղուց էի ուզում ասել և չէի համարձակում: Բանն այն է, սիրելիս, որ դու մի սարսափելի մոլորութեան մէջ ես: Եւ դրանից առաջանում է քո ընտանիքի և քո իսկ դժբաղդութիւնը: Խօսքս քո կոչման մասին է, որ այնքան յափշտակել է քեզ: Ասիր, սիրելիս, դու... դու չունիս այն, ինչ-որ երեւակա-

յում ես թէ ունիս: Պէտք էր, վերջապէս, մի օր ասել քեզ այս ճշմարտութիւնն և թա՛հա ասում եմ: Դու խորին ինքնախաբէութեան մէջ ես, սիրելիս:

— Իմ ձիրքի վերաբերմամբ:

— Այո, այո, — գոչեց հիւրը եռանդով, — քո ձիրքի, քո, այսպէս ասած, ստեղծագործական շնորքի վերաբերմամբ: Լսիր, դու արդէն հասել ես ծերութեան առաջին շրջանին: Քառասուն տարին այնպիսի հասակ է, երբ տղամարդը կարող է սառնարիւն լսել ճշմարտութիւնն իւր մասին: Ասում եմ քեզ իբրև ընթերցող, իբրև հասարակութեան անդամ, դու շնորհք չունիս: Քսան տարի է դու միմիայն անաջողութիւնների ես հանդիպում, պէտք է զգայիր այդ:

— Յետո՛յ, լետո՛յ, — արտասանեց Աւալեանը, զգալով, որ արիւնն սկսում է գլխովը տալ:

— Յետոյ այն, սիրելիս, որ դու, լինելով մի հասարակ արհեստաւոր, այն էլ ոչ շատ ընդունակ, երևակայում ես քեզ արտիստ: Պարզ և անկեղծ ասում եմ. քո գրիչը ոչ մի ազդեցութիւն չունի քո փոքրածիւր ընթերցողների վրայ: Ես աւելին կասեմ, քեզ ծաղրում են բոլորը, որոնք ծանօթ են քո գրութեաներին: Ծաղրում են քո լաւակնութիւնը և ինքնախաբէութիւնը: Զուր ես կատաղում և գունատում: Դու քեզ համարում ես ճշմարտութեան հերոս. ունեցիր համբերութիւն քո մասին էլ ճշմարտութիւն լսելու: Սիրելիս, դու լափշտակուած ես ինքդ քեզնով, բայց չը կայ մէկը, որ լափշտակուած լինի քո գրչով:

— Փաստե՛ր, փաստե՛ր, առանց փաստերի քո ասածը զրպարտութիւն է:

— Քանի՛սն ես կամենում: Զէ որ ես պտտում եմ քո ընկերների շրջանում, գիտեմ ինչ են խօսում: Ահա, օրինակ, հէնց այսօր, այստեղ գալուց քիչ առաջ քո լաւ ընկերներից մէկի մօտ էի: Նա նոր կարգացել էր քո վերջին շարադրութիւնը, որ դեռ դրած էր նրա սեղանի վրայ: Նա հաղորդեց ինձ իւր տպաւորութիւնը: Ի՛նչ տպաւորութիւն. նա ուղղակի ծաղրեց քո գիրքը: Ահա նրա խօսքերը բառ առ բառ. «Ես շատ քիչ եմ հանդիպել հեղինակի այսպիսի ողորմելի ջանքերի մի նոր

բան ասելու և անաջող: Ամբողջ գիրքը միայն գրողի լաւակնութիւնն է ցոյց տալիս:—

—Այդ ասողն անկասկած իմ հակառակորդներից է:

—Ընդհակառակը, նա քո անկեղծ բարեկամներից է: Մի անձ, որ կրկամենար քեզ ազատել ինքնախաբէութիւնից: Նա գրականութիւն սիրող է, բայց ոչ գրող, հետեւաբար չես կարող ասել, թէ նրա մէջ նախանձն է խօսում: Բայց ինչ է նա, միթէ նա է մենակ: Բոլորը, բոլորը, որոնք քեզ ճանաչում են - խղճում են, հաւատա ինձ: Ես հետեւել եմ քո գործունէութեանը ամենայն բարեխղճութեամբ և, բացի գաղտնի և ակնյայտ արհամարհանքից ոչինչ չեմ տեսել: Քո ոչ մի գործը ոչ . միայն ջերմ, այլ և հասարակ վիճաբանութեան կամ բանակռօւի չի արժանացել: Շատ շատ քո մասին երբեմն գրել են մի քանի սառն տողեր, որոնք աւելի ներողամտութիւն են տրտալայտել քան մի ուրիշ բան: Մի արժանաւորութիւն քո մէջ, որ ամենքին իրաւ զարմացնում է, այդ քո եռանդն է և յոյսախախտելի հաւատը դէսլի քո կոչումը: Մի ուրիշը քո տեղ վաղուց յուսահատուած կըլինէր և գրիչը կտորած: Իսկ դու, շարունակ անաջողութիւններ կրելով, կարծես, քանի գնում աւելի ու աւելի ես ոգևորւում քո կոչումով, ներքիւր ասել, երեւակայական կոչումով:

—Որովհետեւ ես ամբոխի համար չեմ գրում, որովհետեւ իմ գործերը չեն կարող դիւր գալ գաճաճների: Որովհետեւ նրանց գաղափարները անմատչելի են ամբոխին: Որովհետեւ արհամարհում եմ եւ հասարակութեան, եւ մամուլի և բոլոր այն սլարոնների կարծիքը, որոնց հետ դու շփուում ես:

—Երկինքը վկայ, այդ խօսքերը ծիծաղելի են քո բերանում,—գոչեց հիւրը անկեղծ կարեկցութեամբ: Արհամարհում ես հասարակական կարծիքը: Կարելի է, միթէ, արհամարհել մի բան, որ գոյութիւն չունի: Ես քեզ ասում եմ, որ քո մասին տիրում է կարծիքի գրեթէ կտտարեալ բացակայութիւն: Հասկացի՛ր, վերջապէս, այս բանը, խեղճ մարդ, եւ մի կրկնիր հանճարների բերանից առած խօսքերը: Անմատչելի գաղափարներ: Այդպիսի բան չը կայ քո գրուածներում, մարդ, զգա՛,

վերջապէս: Ընդհակառակը. քո գորուածները մէջ հենց ամենից առաջ քո մտքերի հնուծիւնն է աչքի ընկնում: Այո, այո, սիրելիս, բոլորը, ինչ որ դու համարում ես նոր, ինքնուրոյն, հին է, հազար անգամ կրկնուած, ծամծամած: Նոյն իսկ քո ասելու ձևը չունի որ և է ինքնուրոյնութիւն, բարեկամ, ձևը:

Վերջացնելով խօսքը, հիւրը վերկացաւ տեղից և սկսեց անցուդարձ անել փոքրիկ սենեակում:

Աւալեանը կանգնած էր մի անկիւնում, կատաղութիւնից շրթունքները կրծոտելով: Նրան թւում էր, որ խօսողն իւր ոխերիմ թշնամին է, եկել է նրա աչքի առջև ոտնատակ անելու նրա սրբութիւնը:

— Ես ծիծաղում եմ քեզ վրայ, ես խղճում եմ քեզ, — կարողացաւ միայն արտասանել նա:

— Գեղծում ես, բարեկամ: Դու չես ծիծաղում, այլ կատաղում ես, և հենց այդ ապացոյց է իմ խօսքերի ճշմարտութեան: Գիտեմ, որ ես կուպիտ եմ վարում, դիպչելով քո հոգու հիւանդոտ տեղին: Բայց ճշմարտութիւնն ամենից առաջ: Ախ, ինքնախաբէութեան զոհ, ուշքի եկ, վերջապէս, խեղճ է քո ընտանիքը, դժու: Մի տանջիր ուրիշներին և քեզ: Գիտեմ, որ դժուար է և դառն հիասթափուելը, բայց պէտք է քեզ հիասթափեցնել: Դու հիպնոզի ես ենթարկուած, մի անգամ արդէն ինքդ քեզ ներշնչել ես մի սխալ գաղափար և տարիների ընթացքում դարձել նրա ստրուկը:

— Ոգևորութիւնը խաբուել չը գիտէ, — գոչեց Աւալեանը համոզմունքով, — ես ոգևորուած եմ, կընշանակէ խաբուած չեմ: Ինչո՞ւ ես ունիմ այդ գաղափարը և ոչ դու, մի ուրիշը, քեզ նման հազարաւորները: Ոչ ոչ, զուր են քո դիւային փորձերը, ես հաւատում եմ իմ ոյժին, կը նշանակէ ոյժ եմ:

Մի դառն ժպիտ, որ արտայայտում էր անկեղծ կարեկցութիւն, աղաւաղեց հիւրի խելացի դեմքը: Նա մօտեցաւ երկու փոքրիկ լուսամուտներից մէկին, բաց արաւ այն և առաց.

— Տեսնում ես գետի ափում, ծառերի խտութեան մէջ այն մեծ տունը գեղին պատերով: Գնանք, մի օր

այնտեղ և ես ցոյց կը տամ քեզ հարիւրաւոր մարդիկ, որոնք նոյնպէս յափշտակուած են իրանց կոչումով: Նըրանք ևս զաղափարի գերիներ են: Մէկն իրան երեւակայում է անյաղթելի զօրապետ, միւսը հանճարեղ գիտնական, երրորդը երեւելի հռետոր: Իւրաքանչիւրը յափշտակուած է իւր իդէալով: Փորձիր նրանց հասկացնել իրանց սխալը, քեզ կը համարեն խելագար: Բայց չես խղճալ, արդեօք, նրանց:

— Ի՛նչ, — պողաց Աւայեանը, այլ ևս չը կարողանալով զսպել իւր կատալուլթիւնը, — դու ինձ համարում ես խելագար: Զգուշացիր, ժխորի զաւակ, ես արդէն կատաղում եմ:

— Ե՛հ, թող, իսէր Աստծու, այդ ձևերը: Դու կին չես կամ երեխայ, որ քեզ հետ մեղրայի բերանով խօսեմ: Թող իմ անվայել համեմատութիւնը վիրաւորի քեզ, բայց ստիպուած եմ, սթափեցնելու համար, միջոցների մէջ խտրութիւն չը դնել: Իբրեւ ազգական, խղճում եմ քեզ, մարդ, դէն ձգիր աչքերիցդ քողը և հաշտուիր այն մտքի հետ, որ դու տաղանդ չես, այլ ինքնախաբէութեան զոհ: Այդ աւելի լաւ կրկին, հաւատա՛ ինձ: Ի՛նչ իրաւունքով ես տանջում ուրիշներին: Ահա այս խեղճ կնոջը, որ ամեն օր այսպէս լալիս է, ահա այն անմեղ երեխաներին, որ խաղում են կեղտոտ բակում շների ու կատունների հետ, աւելի լաւ շրջան չունենալով: Նայիր, տես ինչի են նման: Գոնէ իմ սիրտն է մօրմաքում նրանց տեսնելիս: Կարծես, փողոցի մուրացկաններ լինին: Նրանց զգգողած բաճկոնները, պատռտուած կօշիկները, որոնց միջից երեւում են նիհար սրունքները, մի մի բողոք են քո լանցաւոր անհոգութեան դէմ: Այն ինչ, դու բարի հայր ես և շատ բարի, Մտածիր, արդեօք, քո անփութութիւնը հաւասար չէ անբարոյականութեան: Արդեօք, դու բարոյական մի պարագիտ չես, կպած հասարակութեան մարմին: Ես շատ անգամ եմ քեզանից լսել բողոք հասարակութեան դէմ, շատ անգամ ես դու նրա հասցէին շանթարձակ յօդուածներ տպել: Ասա խնդրեմ, ինչո՞ւ, ի՞նչ իրաւունքով: Ո՛վ է քեզանից զոհարեցրութիւն ուսահանջում կամ ո՞վ է կարօտ քո ոգևորութեանը: Ինչո՞ւ

ես զօրով չը գնահատուած աստուածալին մարգարէ ձեռնում: Ումի՛ն են մազի չափ օգուտ տուել քո տափակ ձեռով արտայայտած տափակ մտքերը, խօս չի կարելի ուժով հաստատել, թէ դու կարեւոր ես ազգի համար: Զէ որ, բացի քեզանից, պէտք է մի ուրիշն էլ զգալ քո կարեւորութիւնը: Ո՛վ է զգում: Տո՛ւց տուր գոնէ սէկին: Մի՛թէ բոլորն էլ լիմար են, թշնամի, նախանձոտ, տգէտ: Այո, խօսք չունիմ, կան մեր մէջ չը վարձատրուած տաղանդներ, գիտեմ: Բայց, երգւում եմ, որ դու նրանց շարքին չես պատկանում: Հաւատա, ամենից աւելի հէնց նրանց աչքումն ես ծաղրելի, ամենից առաջ հէնց նրանք են քեզ արհամարհում:

Նա լուսամուտը փակեց և դարձեալ նստեց:

Քանի մի վայրկեան տիրեց լուռութիւն: Աւալեանն անցել էր սենեակի անկիւնը և, մէջքը պատին տուած, լսում էր: Կինը նայում էր նրան և սրտի խորքից կարեկցում: Զգում էր, որ իւր եղբօր խօսքերը վերաւորում են ամուսնուն, վշտացնում, գրգռում, բայց միանգամայն համաձայն էր նրա հետ:

— Ես հասկանում եմ ձեզ, — արտասանեց Աւալեանը յուզմունքից երերուող ձայնով: — Ձեր նպատակն է դարձնել ինձ հասարակ մշակ, առօրեայ նիւթական հոգսերի ստրուկ: Որպէս զի հարստահարէք ինձ: Բայց այդ ձեզ չի յաջողուիլ, երբէք չի յաջողուիլ: Թող ես լինիմ խելագար ձեր աչքում, այդ ինձ համար մինչև անգամ գովեստ է, բայց ձեր ճանապարհն ինձ համար զգուելի է: Ախ, դուք ողորմելի խլուրդներ էք իմ աչքում: Դուք ճանճեր էք զիշի վրայ նստած, որոնք արծուի թռիչքի մասին երբէք չեն կարող գաղափար ունենալ: Հաց, հաց, ահա ձեր կեանքի ան և ֆէն:

— Յետո՛յ, յետո՛յ, — կրկնեց հիւրը սառն հեգնութեամբ, — էլ ուրիշ ասելիք չունիս: Բայց այդ բոլորը միմիայն ֆռագներ են, հաւատացնում եմ, դատարկ, անմիտ ֆռագներ, որ դարձեալ քո ապիկարութիւնն են ցոյց տալիս:

— Ես դժբաղդ եմ, որ սրանման կին ունիմ և քեզ նման ազգական:

— Մի՛թէ դժբաղդութիւնդ այդ է: Ախ, այո, լի-

շուժ եմ, դու, կարծեմ, այդ մասին գրել ես մինչև անգամ, Դու արտայայտել ես այն էժանագին գաղափարը, թէ ընտանեկան կեանքի հիմքը պէտք է լինի ամուսինների բարոյական համերաշխութիւնը: Դու հրապարակօրէն վիրաւորել ես իմ քրոջը, ներկայացնելով նրան քո անմատչելի գաղափարները չը հասկացող, քեզ չը գնահատող միտքէտ էակ: Ահ, չըգնահատուած հանճար, այդ գրուածքը քո անքանքարութեան ամենափալուճ ապացոյցն է, որովհետեւ այնտեղ եւս դու կտպկտութիւն ես արել, հետեւելով չը գնահատուած տաղանդների օրինակին: Ձեմ վիճում, քոյրս շատ էլ մեծ զարգացում չունի, բայց ունի բանականութիւն, ճաշակ: Նա ընդունակ է գոնէ շնորհալին անշնորհքից զանազանելու: Հաւատա, եթէ դու ձիրք ունենայիր, վաղուց կը գրաւէիր նրան: Վերջապէս, ես ինքս կըստիպէի նրան կրել բոլոր զըրկանքները համբերութեամբ յանուն քո սուրբ կոչման: Բայց դու չունիս կոշում, բարեկամ, չունիս, ինչո՞ւ ես անյաջողութեանդ պատճառները մերձաւորիդ վրայ գըցում: Տաղանդ... տաղանդն այնպիսի ոյժ է, որի առջև ամեն մի խոչնդոտ տկար է: Նրա տարերային ընթացքի առջև խորտակում է ամեն մի անհասկացողութիւն, ամեն մի թշնամութիւն, նախանձ, ատելութիւն: Քսան տարի է դու կուռում ես, ասա ինձ, յաղթե՞լ ես որեւէ մէկին: Ունի՞ս դու գէթ մի հատիկ երկրպագու: Խօս չի կարելի շարունակ խօսքերով կերակրուել և գանգատներով թմրել: Մի բան աս: — Ասում ես, թէ քո մէջ ոյժ ես զգում: Ներիր, ես կասկածում եմ այդ մասին: Ինձ թւում է, որ դու չես զգում այդպիսի ոյժ, այլ կարծում ես, թէ զգում ես, կամ, աւելի ճիշտն ասած, ցանկալի է քեզ համար զգալ: Հարցրու հոգոյդ խորքից, և կը տեսնես, որ երբէք անկեղծ չես հաւատացել քո կոչմանը: Արուեստական կերպով ստեղծել ես իլլիւզիա, և քեզ համար հաճելի է ապրել այդ իլլիւզիայով: Արթնացիր մի րոպէ, թող երևակայութիւնդ, քննադատիր ինքդ քեզ և, հաւատացած եմ, ամենախիստ դատաւճիռը քո մասին ինքդ կը տաս: Ա՛հ, ճշմարիտ չէ՞ իմ ասածը, դու դէմ ես: Խօսիր, հերքիր, եթէ կարող ես, միայն անկեղծ, հասկանա՞ւմ ես, անկեղծ, սրտիդ խոր-

քից և ոչ հանճարների բերանից գողացած խօսքերով։ Այ, հէնց այժմ, կարող եմ երգուել, որ դու նման ես այն հիւանդին, որ համոզուած է, թէ շուտով մեռնելու է և դարձեալ ուզում է հաւատալ, թէ պիտի առողջանայ։ Որովհետեւ դիւրին է լուսալ, քան լուսահատուիլ։

— Բաւական է, բաւական է, — գոռաց Աւալեանը գրեթէ շնչահատուած, — ես քեզ արգելում եմ խօսել։ Դուրս այտեղից, սատանայ, դու թունաւորում ես իմ հոգին։ Ես չեմ ուզում քեզ լսել, չեմ կարող, դուրս։

Բայց արդէն ուշ էր։ Հիւրի անողորմ խօսքերի մէջ զգացել էր դառն ճշմարտութիւնը։ Երբէք նա այնպէս տանջուած չէր։ Այո, այդ կոպիտ մարդու անողորմ խօսքերով խօսում է ինքր հասարակութիւնը։ Այո, այո, նա չը գնահատուած, չը հասկացուած տաղանդ չէ, այլ արհամարհուած անշնորքութիւն։ Ծիշտ է, որ նա այդ բանը զգում է վաղուց։ Քանի քանի անգամ բանականութիւնը շշնշել է նրան. «Աւալեան, դու ստեղծագործ չես, Աւալեան, դու սխալ ճանապարհի վրայ ես»։ Բայց հաւատալն ու լուսալն աւելի հաճելի է եղել, քան լուսախաբ լինելը։ Այո, նա արուեստաբար զարգացրել է իւր մէջ ֆանտիկոսի հաւատ դէպի իւր չունեցած գանձը և հետզհետէ ստրկացել է այդ հաւատին։ Կան ստախօսներ, որոնք մի լալտնի սուտ յաճախ կրկնելով, իվերջոյ իրանք էլ են հաւատում նրան։ Նա քաջութիւն չի ունեցել իւր մոլորութիւնը խոստովանելու։ Նա կեղծիքը գերադասել է հոգու յատակից ձայնող ճշմարտութիւնից։ Որովհետեւ կեղծիքը դիւրեկան է եղել, իսկ ճշմարտութիւնը դժբան, սուր, կծու։

Նա նախեց կնոջը և նրա դէմքի վրայ կարդաց վիրաւորիչ կարեկցութիւն։ Նախեց հիւրին — նոյն արտայայտութիւնը։ Ինչպէս դատապարտուած, նա պատրաստ էր յարձակուել անողորմ դատաւորների վրայ և խեղդել նրանց։ Որքան ատելի են նրանք իրանց ճշմարտութեամբ։

Նա թուլացած նստեց աթոռի վրայ և գլուխը դրէնց դրասեղանի ծայրին։ Քսան տարի նա աշխատել է

այդ սեղանի քով մոլեռանդ տոկունութեամբ, կամաց կամաց բարձրացնելով իւր համար մի երևակայական պատուանդան: Եւ ինչ է շահել այսօր: Ոչինչ:— Այն, ինչ որ կարող է շահել սխալ, հիւանդոտ երևակայութիւնը: Նրա սիրտը մորմոքում էր, հոգին տակն ու վրայ էր եղել: Ինչ որ բարձրացաւ ներսից և սկսեց խեղդել նրա կոկորդը: Նա զգաց բուռն, բարձրաձայն լացի պահանջ: Բայց կեղծ ինքնասիրութիւնը, որ այնքան ստրկացրել էր նրան, այս անգամ ևս օգնութեան հոսաւ: Նա կարողացաւ զսպել իրան և կատաղութիւնից սկսեց թագուն կրծոտել իւր ձեռները:

Հիւրը նրա նիհար թիկունքների ցնցումներից ըզգաց նրա անտանելի տանջանքը: Մի վայրկեան զղջաց, որ այնքան խիստ վարուեց: Բայց նայեց շուրջը, ուր տիրում էր յուսահատական աղքատութիւնը, նայեց քրոջը, որ նորից օկսել էր լացլինել: Եւ ասաց իրան, թէ պարտաւոր էր այդպէս վարուել և ոչ մի միտթարական խօսք, ոչ մի խրախուսանք... Մինչև երբ թողնել նրան մոլորութեան մէջ:

Դռները բացուեցին աղմուկով և ներս վազեցին Աւալեանի զաւակները—երկու կիսամերկ էակներ, պղնձադոյն, ինչպէս թափառաշրջիկ գնջուներ: Աղքատութիւնը, կարծես, ծծել էր նրանց կեանքի հիւթը դեռափթիթ հասակում: Նրանց նիհար, հիւանդոտ դէմքերի վրայ չը կար մանկական աշխուժութիւն: Նրանց աչքերի մէջ նշմարւում էր վաղաժամ թախիծ:

Կանգ առան սենեակի մէջտեղում և նայեցին ծընողներին: Հասկացան, որ նրանք դարձեալ ընդհարուել են, և դարձեալ միմեանց վիրաւորել: Սովորական տեսարան, որ գրեթէ ամեն օր կրկնուելով, մանուկ աչքերի համար դարձել էր անհրաժեշտութիւն: Զաւակների բնաղդային համակրանքը աւելի մօր կողմն էր քան հօր կողմը, որովհետեւ նա էր միշտ լաց լինում և տանջւում նրանց աչքի առջև:

— Ինչո՞ւ եկաք, — ասաց քեռին, — գնացէք, խաղ արէք դրսում: Գնացէք:

Եւ, բռնելով նրանց թևից, դուրս տարաւ և դռները ծածկեց:

—Աստուած իմ,—արտասանեց մայրը, աչքերը սրբելով,—ես նրանց համար դեռ ճաշի հոգս չեմ արել։ Նայեց եղբօրը մի հայեացքով, որ արտայայտում էր եւ աղերս, եւ ամօթ։ Եղբայրը հանեց գրպանից մի քանի ռուբլի և գաղտուկ տուեց նրան։

—Մինչև երբ,—արտասանեց քույրը, խորը հառաչելով։

Այդ պահին Աւալեանը գլուխը բարձրացրեց։ Ոտքի թռաւ, գոռալով։

—Մուրացկան։ Ես թույլ չեմ տալ, երբէք, լետ տուր այդ փողերը։ Ինչպէս համարձակուեցիր վերցնել։ Ես մուրացկան չեմ։

—Ինչէր ես խօսում, Միսակ, միթէ ես օտար եմ։

—Այդ միևնույնն է. չեմ ուզում։ Ես ինքս կը գտնեմ փող։ Յետ վերցրու։ Գրաւ կըդնեմ ինձ և չեմ թողնել, որ երեխաներս մուրացկանութեամբ ապրին։ Շատ էլ ողորմելի մի համարէք ինձ։ Ես ձեզ արգելում եմ խղճալ ինձ։ Կը գնամ, իսկոյն փող կըբերեմ։ Իսկ յետոյ կը տեսնենք ով է մեզանից աւելի զօրեղը։ Ես թէ դու, ես թէ դու...

Նա վերցրեց գլխարկն ու վերարկուն և դուրս վազեց խելագարի պէս։

Գոյրը տարակուսանքով նայեց եղբօրը։

—Մի վախենար,—ասաց եղբայրը,—այդ լաւ նշան է։ Նա բժշկւում է։

—Տայ Աստուած։

Մի ամբողջ շաբաթ Աւալեանն անճանաչելի էր։ Նրան պաշարել էր ինչ-որ անսովոր եռանդ։ Գուրս էր գալիս տնից առաւօտները կանուխ և վերադառնում էր ճաշին։ Գրասեղանին չէր մօտենում, չէր գրում և ոչ էլ կարդում էր։ Կնոջ և երեխաների վրայ չէր գոռում, թէ նրանք խանգարում են իրան պարապելու։ Բայց լուռ էր և տխուր։

Մի օր նա, տուն վերադառնալով, ասաց.

—Կարող ես այժմ հանգստանալ, ես գործով եմ պարապում։ Ինձ տուել են երկու մասնաւոր դասեր։

—Ահ, փառք Աստծու,—չը կարողացաւ թագցնել իւր ուրախութիւնը կինը,—այժմ մենք կապրենք քիչ-շատ մարգավարի։

Արդարեւ, նրանք մի քանի ամիս հաշտ էին: Կարելի էր կարծել, որ խռովութիւններն առ միշտ փախել են այդ ընտանիքից, ուր բուն էին դրել տոստերկու տարի: Ոչ մարդն էր բորբոքւում ու գոռում, ոչ կինն էր քանգատւում ու լալիս: Եռտու վերեսաների վրայ երեւացին նոր հագուստներ:

Բայց Միսակը շարունակ լուռ էր, կնոջ ոչ մի խօսքին չէր պատասխանում, երեխաներին չէր փաղաքշում:

Մի անգամ նա տուն վերադարձաւ սաստիկ գրգռուած և ասաց.

— Ես դասերս թողեցի:

— Ինչո՞ւ, հարցրեց կինը գրեթէ սարսափով:

— Հէնց այնպէս, չեմ ուզում պարապել: Ձեմ կարող: Ես տանջւում եմ:

Նա մօտեցաւ գրասեղանին և դուրս բերեց այնտեղից իւր անաւարտ ձեռագիրը:

— Տեսնո՞ւմ ես, — գոչեց, ձեռք զարկելով ձեռատետրին, — ես չեմ կարող ամենասիրելի զաւակս թաղել գերեզմանում, չեմ կարող: Ես սիրում եմ խելագարի պէս իմ գրիչը: Թող քո եղբայրը չը պարծենայ, թէ ինձ ուղիղ ճանապարհի վրայ դրեց: Ինձ ուղղել չի կարելի, ուշ է: Ահա նա, գալիս է իմ կարծեցեալ ուսուցիչը: Տես, ի՞նչ ինքնագոհութիւն է արտայայտում նրա դէմքը: Երեւակայում է, որ ինձ փրկեց կորստից: Ոչ, ոչ, երկրին մեխուած հոգի, դու չես կարող ինձ քեզ ընկերացնել, քո հաւասարը դարձնել: Իմ աշխարհը այլ է, քեզ համար անհատչելի: Հեռացիր այստեղից, մի խանգարիր այլ ևս:

Հիւրը բեռնուեց դրան շէմքի վրայ:

— Թողէ՛ք ինձ, ահա իմ տեղը, — շարունակեց Աւալեանը, ձեռն ուժգին գրասեղանին զարկելով, — այստեղ եմ սկսել ապրել, այստեղ էլ սլիտի մեռնեմ: Ես չեմ կարող օրուայ հացի ստրուկը դառնալ... հասկանո՞ւմ էք, չեմ կարող: Ես տանջուեցի այս մի քանի ամիսները: Այսօր հրաժարուեցի դասերիցս և այժմ դարձեալ նոյն Աւալեանն եմ: Ես գաղափարի գերի եմ:

Հիւրը նայեց նրան խորին կարեկցութեամբ և արտասանեց.

— Այո, դու գաղափարի գերի ես, միայն ոչ քո կարծած գաղափարի...
ԵՐԻՎԱՆՁԱԴԷ